

УДК: 821.133.1. – 3. 09

Олена Кобчінська

ДО ГЕНЕЗИ РОМАНУ-ЛАБІРИНТУ У ДОРІВКОВІ ТАГАРА БЕН ДЖЕЛЛУНА

Досліджуються композиційні особливості роману-лабіринту у творчості марокканського франкомовного митця Тагара Бен Джеллуна. Специфіка жанру та інтермедіальна компонента романів-лабіринтів у дорівковій письменника висвітлюються крізь призму його мультикультурного досвіду.

Ключові слова: *інтермедіальність, мультикультурний дискурс, наративна еквівалентність, роман-лабіринт, Тагар Бен Джеллун.*

Актуалізація літературознавчими студіями інтермедіального дискурсу в дорівковій митців із мультикультурною компетенцією, з одного боку, продиктована естетикою транскультурації в літературно-мистецьких процесах глобалізованого сьогодення, а з іншого – настановою на трансдисциплінарність гуманітарного знання загалом. До того ж притаманна естетиці мультикультурних письменників синергетика культурних кодів суголосна природі мультикультурного гібридного тексту, позначеного концептами гетероглосії, поліфонії та інтердискурсивності, а відтак актуалізується синкретичними постмодерними епістемами.

Інтермедіальний аналіз мультикультурної прози французького митця-вихідця з Магрибу, лауреата Гонкурівської премії Тагара Бен Джеллуна актуальний у зв'язку з авторськими жанровими пошуками та експериментами і, зокрема, продиктований необхідністю дослідження специфіки жанру роману-лабіринту, наявного в його прозовому дорівкові.

Вступом до теми може слугувати висновок Беналіла Мунії стосовно міжкультурного аспекту прози вихідців із Магрибу, що, згідно з дослідником, втілюється у двох її фундаментальних рисах – нерозв'язуваності та амбівалентності [6, с. 13]. У структурі франкофонного тексту вихідців із Магрибу ці риси проявляються переважно через нелінійну наративну структуру романів. Вони постають як своєрідний результат конфлікту мовних та культурних кодів у письменників-вихідців із Магрибу, які творять на межі кількох культур. Подібна естетика особливо актуальна для творчої практики Тагара Бен Джеллуна, чию увагу привертає ідентитетний квест людини на межі кількох культурних світів. Така творча рефлексія дуальна, адже, з одного боку, трактується соціально-політичними й культурними чинниками, а з іншого – продиктована особистісним естетичним досвідом автора й найповнішою мірою проявляється в опанованому ним жанрі роману-лабіринту.

У даній розвідці ми спробуємо простежити інтермедіальні маркери романів-лабіринтів автора, а також наблизитися до осмислення генези жанру у прозі Бен Джеллуна крізь призму близької митцеві мультикультурної естетичної парадигми.

Романи-лабіринти Тагара Бен Джеллуна композиційно постають як переплетення автономних наративних ліній навколо єдиного тематичного ядра. Множинна наративна еквівалентність, як стала композиційна риса мистецької прози, спонукає говорити про авторську концепцію роману-лабіринту. Лабіринтова конфігурація мікрооповідей у структурі прозових творів автора набуває неоднакових проявів. Скажімо, протагоніст повісті „День тиші у Танжері” (1990) страждає від гострої самотності та ностальгії за минулим, а відтак перед читачем постає низка незавершених мікрооповідей, мікробіографій членів його родини та друзів. Варто зауважити, що романам-лабіринтам Тагара Бен Джеллуна притаманна техніка так званої обірваної оповіді: нездатність довести оповідь до кінця набуває неоднакових форм трансгресії, наративна послідовність обривається, й історія, таким чином, лишається незавершеною.

На рівні інтермедіальних маркерів топос лабіринту в романах автора нерозривно пов'язаний з архітектурою близькосхідного міста, в якому відбувається дія романів (Маракеш, Фес, Танжер, Касабланка). Нове місто – простір профанного буття героїв – протиставляється старій Медині із притаманним їй лабіринтом вулиць, прохід через який символізує сакральну ініціацію героїв та набуття ними нового статусу шляхом самопізнання.

Так, у романі „Дитя піску” (1985) символічні образи міських брам постають як ізоперсональна тематична еквівалентність ситуацій. Романна дія відбувається на площі міста Маракеш, де кілька персонажів під егідою старого досвідченого Оповідача намагаються розгадати таємницю хлопчика Ахмеда, пропонуючи власні версії історії його життя. Вхідження в кожну нову браму близькосхідного міста постає як іще один вхід у заплутаний лабіринт міста, що постає аналогом симулякрів та двійників головного героя. Зокрема, в романі, як і в його продовженні – „Священній ночі” – функціональна семантика опоетизованих архітектурних споруд (дому, храму, площі) цілком очевидно апелює до категорій ініціації, посвячення, обмеження, входу до сакрального простору та, відповідно, символічного вмирання і втечі від буття профанного – концептів, що на міфопоетичному та культурологічному рівні співвідносяться із семантикою лабіринту. Відтак топос міста-лабіринту на композиційному рівні співвіднесений з оповідною конфігурацією роману, зумовлює жанрову специфіку „Дитяти піску” як роману-лабіринту.

Фоном для кількох романів-лабіринтів Тагара Бен Джеллуна, зокрема, виступає Фес – рідне місто автора, відоме своїми лабіринтами. Дослідники зазначають, що дискурс Феса в доробкові Бен Джеллуна – це завжди дискурс лабіринту, в якому місто постає швидше не як

топографічний простір, але як текст, блукання в якому зобов'язує до розшифрування урбаністичних знаків [5, с. 39]. Так, головна героїня роману „Ніч помилки” (1997) – Зіна, повернувшись до Феса на короткий період після переїзду родини до Танжера, більше не в змозі розпізнати шляхів, до яких вона раніше була звична. Саме тому дівчина змушена покладатися на запах, аби орієнтуватися на колишній рідній території. Саме Фес – місто-лабіринт, в якому блукає Зіна, постає як метафоризація її шляху до осягнення своєї долі, за яку змагається добро та зло.

Топос міста-лабіринту тісно переплетений із топосом дому-лабіринту в романі „Притулок для бідних” (1999). Головний герой твору – письменник середнього віку мріє написати свого марокканського „Улісса”: „<...> це буде мій Улісс... невеличкий марокканський Улісс... марокканський Леопольд Блум, у серці Феса, в Медині, в містечку-лабіринті одинадцятого сторіччя, в якому події нанизуються, нашаровуючись одна на одну... справжня епопея Магрибу, захід Сходу <...>” [2, с. 11]. Чоловік зазначає, що „<...> хотів лише втечі в лабіринт довгих утаємничених фраз, хотів оспівати серце старого Феса, <...> я насправду хотів відірватися, покинути це вузьке життя, піти й загубитися у просторах внутрішніх” [2, с. 13].

Отже, на рівні інтертексту топос лабіринту імплікується в роман через розгорнуту ремінісценцію на роман „Улісс”, а також на лабіринтовий простір Феса, який автор прагне відтворити на сторінках свого роману. Коли ж герой вирішує покинути рідне місто з метою відвідати Неаполь, реальну подорож підмінює оніричне „лабіринтове” блукання героя.

Інтермедіальним маркером лабіринту в романі виступає уведення до його композиції численних оповідей про життя інших персонажів, що формують собою альтернативні версії однієї історії, як у романі „Дитя піску”. Прагнення експліцитно описати лабіринтову оповідь приводить мандрівника до ідеального місця – притулку для бідних – приміщення, котре набуває оніричного виміру завдяки переплетенню своїх нескінченних коридорів і яке персонажеві складно відшукати, начебто його й не існувало на карті.

У момент, коли Бідун намагається вийти з лабіринту, стара мешканка будинку його попереджає: „Ми по той бік лабіринту, а лабіринт – це я” [2, с. 49]. Лабіринт, втілений в особі старої, постає як внутрішній лабіринт, спроектований з безкінечної кількості історій, розказаних героєві іншими мешканцями, що нашаровуються в пам'яті письменника. Разом з тим, будучи нелінійною, кожна історія, що плавно перетікає в іншу, створює ілюзію наративного палімпсесту.

У таємничій кімнаті дому Бідун знаходить барку з дірами, кожна з яких приховує „<...> велику книгу, рукопис, написаний анонімною рукою” [2, с. 51]. Таким чином, кожна написана чи повідана історія відіграє роль окремого лабіринтового коридору та на рівні інтертексту виконує ту ж роль, що й численні кишені в одязі героїні Ямни з роману

„Молитва неprisутнього” (1981), чи валіза, яка вміщує нескінченну кількість речей, котрі нагадують про життя їх власниці у романі „Священна ніч” (1987). Саме одній із таких тек Бідун має довірити власну історію, книгу, яку він пише, додаючи до неї решту історій, що їх розповіли інші мешканці загадкового дому-лабіринту.

Важливо, що в романах Тагара Бен Джеллуна так зване випробування лабіринтом традиційно пов'язане з нав'язливим страхом втрати істинного шляху або ж неможливістю вийти з нього (відсутністю виходу або ж неспроможністю відшукати його). Загалом, „виклик лабіринту” в романах автора стає наскрізним, його важко не прийняти, з огляду на його всеприсутність: простір ініціаційного блукання персонажів позбавлений ясності та чітких орієнтирів, він опосередкований топосом лабіринту, що в романах Бен Джеллуна набуває башлярівського відтінку: лабіринт як первинне страждання [1, с. 89–109], метафоризація пошуку героями своєї ідентичності та їх буття як складного шляху, заповненого блуканням, перешкодами та відсутністю будь-яких орієнтирів. Логічно припустити, що подібне авторське бачення лабіринту безпосередньо зумовлене трансформацією мотиву одісеї в його романах із принципом циклічної оповіді, на що звертали увагу зарубіжні дослідники [3, с. 33–42].

Маємо підстави стверджувати, що інтермедіальний простір романів-лабіринтів Тагара Бен Джеллуна імплікується в наративній структурі тексту з допомогою прийомів, серед яких можна виділити:

- наявність у творі топосу лабіринту як метафори блукання-ініціації, таємниці, нагородою за відгадку якої є подолання персонажами гострої буттєвої кризи;
- циклічна та спіральна наративна композиція, закріплена за почерговими оповідями персонажів;
- неоднакові прояви нелінійного наративу – наративні лакуни, еліпсиси на рівні наративної презентації, незавершені „тупикові” оповіді у структурі фабули;
- нелінійна співвіднесеність композиційних частин романів, нівеляція часово-просторових зв'язків;
- наративна еквівалентність – тематична та формальна; ампліфікація смислів через дублювання реальних героїв фантомами, двійниками й симулякрами; множинність версій однієї історії, що реалізується у плюралізмі наративних фокалізацій, модальностей і точок зору, а також дієгетичних та недієгетичних нараторів.

Окрім аналізу композиційних елементів роману-лабіринту в творчості Тагара Бен Джеллуна, хотілося б звернути увагу на мультикультурні фактори генези жанру.

Генеза роману-лабіринту в доробкові Тагара Бен Джеллуна із властивою жанрові інтермедіальною компонентою пов'язана з концепцією „невимовної ідентичності”, запропонованої французьким дослідником Робером Ельбазом [3]. Аналізуючи складні зв'язки франкомовної магрибської літератури з літературними моделями Заходу

та, зокрема, з французькою літературою, дослідник доходить висновку, що літературним знакам вихідців із Магрибу (при цьому ареал сприймається як такий, що домінантно позначений арабською культурою) притаманна тотальна деструкція лінійного наратива та тенденція до фрагментації тексту: „Якщо магрибська література претендує на свою окремішність, то це тому, що вона трактує сучасну їй дійсність як невловиме минуле, минуле після удару, минуле як текст, яке намагаються реконструювати, я б сказав, швидше конституювати, минуле, якого, можливо, ніколи не було, але дискурс якого у нескінченному обігранні своєї продуктивності постійно зіштовхується з неможливістю будь-якої логічної розв'язки, а відтак втілюється в залежності від наратива, стаючи бажанням, що так і лишається невдоволеним” [2, с. 16].

Концепт „невтоленності наратива”, запропонований дослідником, у межах писемної практики Бен Джеллуна ілюструється множинними наративними еквівалентностями, які властиві текстам письменника. Як показано на прикладі жанру роману-лабіринту у творчості автора, наративні елементи в них циклічно обігруються та повторюються (насамперед мається на увазі обіграння кількох альтернативних версій однієї історії). Безперервна гра оповідних повторів, проте, спричиняється до того, що історії лишаються незавершеними. Фактично, кожна версія, кожен елемент наративного повтору є своєрідним фальшивим стартом, потенційною можливістю відновлення та водночас анулювання наступної історії, і саме це мотивує циклічний рух тексту. З цього приводу читаємо: „Безперервне блукання Бен Джеллунового героя – це блукання та квест власне оповіді, яка шукає себе, губиться й знаходиться, так і не маючи змоги реалізуватися. Такий неозначений оповідний маршрут мотивований невтоленністю наративного прагнення <...> Це прагнення неможливо вичерпати, так само, як і неможливо відшукати автентичний магрибський зміст, долучитися до первинної утопії, райського часу, що передував колонізації, та злитися з ним. <...> Це назавжди втрачене Першоджерело (або ж першоджерела) породжує копії, наративні інстанції та повтори своєї ініціальної моделі” [2, с. 9–10].

Таким чином, можна стверджувати, що генеза роману-лабіринту Тагара Бен Джеллуна частково опосередкована мультикультурним дискурсом письменника. Її можна охарактеризувати як авторський наративний пошук первинного архітексту, що апелює у вищенаведеній теорії до „автентичного магрибського змісту”, осмислення якого неможливе без врахування контексту міжкультурних процесів на теренах Магрибу протягом ХХ ст. Разом з тим, можна стверджувати, що подальший розгорнутий аналіз власне інтермедіальної компоненти жанру-лабіринту в доробкові автора загалом наблизить нас до розширення наратологічної та жанрової рецепції його мультикультурної прози.

1. Башляр Г. Земля и грезы о покое / Гастон Башляр ; пер. с франц. Б.М. Скуратова. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2001. – 320 с.
2. Ben Jelloun T. L'Auberge des pauvres / Tahar Ben Jelloun. – Paris : Éditions du Seuil, 1999. – 286 p.
3. Elbaz R. Tahar Ben Jelloun ou l'inassouvissement du désir narratif / Robert Elbaz. – Paris : L'Harmattan, 1996. – 118 p.
4. Farouk M. Tahar Ben Jelloun. Étude des enjeux réflexifs dans l'oeuvre / May Farouk. – Paris : L'Harmattan, 2008. – 220 p.
5. Kamal-Trense N. Tahar Ben Jelloun. L'écrivain des villes / Nadia Kamal-Trense. – Paris : Harmattan, 1998. – 224 p.
6. Mounia B. La carnavalisation dans le roman maghrébin de langue française. [Ressource électronique] / Benalil Mounia. – 18 p. – Accessible à : [http : //www.limag.com](http://www.limag.com).

Аннотация

Исследуются композиционные особенности жанра романа-лабиринта в творчестве французского писателя марокканского происхождения Тагара Бен Джеллуна. Специфика жанра, а также интермедийная компонента романов-лабиринтов в произведениях автора рассматриваются сквозь призму его мультикультурного опыта.

Ключевые слова: *интермедийность, мультикультурный дискурс, нарративная эквивалентность, роман-лабиринт, Тагар Бен Джеллун.*

Summary

The article deals with the compositional peculiarities of novel-labyrinth in the work by a Moroccan francophone writer Tahar Ben Jelloun. The specificity of the genre as well as its intermediary nature is regarded through his multicultural experience.

Key words: *intermediary, multicultural discourse, narrative equivalence, novel-labyrinth, Tahar Ben Jelloun.*

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2011 р.